

Z JANKOM GLAZERJEM NA POTI IZGNANSTVA

Tjaša Markežič

Prva gimnazija Maribor

Maribor, Slovenija

Ključne besede: nacizem, Spodnja Štajerska, slovenski književniki, meljsko zbirno taborišče, izgnanstvo

Izvleček: Nemška okupacija dela slovenskega ozemlja v aprilu 1941 je za mnoge pomenila življenjsko prelomnico, kjer posebej mislimo na germanizatorični (nacistični) pritisk. Med žrtvami so bili tudi slovenski književniki. Za organizacijo izгона so nacisti najprej ustanovili preseljevalni štab v Mariboru in njemu podrejene organe, za tem pa uredili zbirna taborišča v različnih krajih Spodnje Štajerske. V Mariboru so v taborišče za izgnance preuredili del meljske vojašnice. Namenili so jih v različne kraje v Srbiji, nekatere tudi na Hrvaško.

WITH JANKO GLAZER ON THE PATH OF EXILE

Tjaša Markežič
Maribor First Grammar School
Maribor, Slovenia

Key words: Nazism, Lower Styria, Slovenian writers, assembly camp in Melje, exile

Abstract: The German occupation of a part of Slovenian territory in April 1941 meant a breaking point in the lives of many people. Among the victims there were also Slovene authors. First, the Nazis established migration headquarters in Maribor and subordinate agencies to organise deportations; later, they established assembly camps in different places in Lower Styria. In Maribor they reorganised a part of the barracks in Melje into a camp. They were brought to different locations in Serbia, some also in Croatia.

Uvod¹

Mi hočemo deželo tako privezati, da bo v njej prostora samo za Nemce in one Štajerce, ki so se z ramo ob rami z našimi sonarodnjaki borili zvesto in tovariško leta, desetletja in stoletja, ki so, krvavo nam zelo sorodni, bili pripravljani tudi v zadnjih desetletjih z vsemi vlakni svojega srca stremeti po priključitvi k Nemčiji. S temi hočemo delati. Vse drugo pa mora ven ... V tej deželi, v kateri bo meja potegnjena po fűhrerjevem ukazu, bodo v kratkem času samo ljudje, ki se bodo svobodno in z veseljem priznavali k Hitlerju in njegovim velikonemški državi. (Škerl, 1952/1953: 770)

To so bile besede šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem po prihodu nemškega okupatorja. Nacisti so takoj začeli uresničevati načrt, ki je med drugim vključeval slovenske izobražence; sprejeli so smernice o izgonu s Spodnje Štajerske. Meljska vojašnica je bila le eno od zbirnih taborišč na Spodnjem Štajerskem za tiste, ki jih je okupator nameraval izgnati z okupiranega področja. Po aretacijah se je v njej znašlo veliko prebivalcev Spodnje Štajerske, zlasti slovenskih izobražencev, ki so za nemškega okupatorja na okupiranem območju predstavljali moteč element. Med njimi so predvsem zaradi poklica, kulturnega udejstvovanja in literarnega ustvarjanja v slovenščini izstopali književniki, kot Josip Vandot,

¹ Prispevek je nastal na podlagi diplomskega dela *Meljsko zbirno taborišče, kot so ga doživeli slovenski književniki* pod mentorstvom red. prof. dr. Jere Vodušek Starič (2010).

Meta Rainer, Ksaver Meško. V prispevku se osredotočimo na Janka Glazerja in ga spremljamo v izgnanstvu od Maribora do Srbije.

Slovenski književniki na Spodnjem Štajerskem pred nemško okupacijo

V Mariboru je v obdobju med obema vojnama živelo in ustvarjalo več slovenskih književnikov, čeprav ne moremo govoriti o literarnem središču² ali enotnih umetnostnih nazorih (Hartman, 1983: 242). Leta 1933 so mariborski književniki ustanovili Klub književnikov, katerega cilj je bil pritegniti tudi ustvarjalce iz drugih delov Spodnje Štajerske. Odločili so se, da bodo na debatnih večerih razpravljali o mariborskih in splošnih vprašanih glede književnosti in kulture. Že leta 1935 so v Mariboru ustanovili tudi Umetniški klub, ki je poleg književnikov in umetnikov vključeval publiciste in gledališke kritike. S tem je nastopilo novo obdobje v kulturnem življenju Maribora (Potočnik, 2003: 279–281).

Med obema vojnama je na kulturnem področju delovalo več generacij književnikov. Ena od njih je generacija rojenih med 1870 in 1899, ki je imela izkušnjo prve svetovne vojne. Književniki, rojeni v 70. in 80. letih 19. stoletja, so bili na vrhuncu svojega delovanja pred prvo svetovno vojno. Rojeni v 90. letih so kulturno delovali zlasti v 20. in 30. letih 20. stoletja. Najizrazitejša pesniška osebnost je bil v Rušah rojeni Janko Glazer (1893–1975), ki je po prvi svetovni vojni sicer vedno manj pesniško ustvarjal. Izdal je dve pesniški zbirki: prvo z naslovom *Pohorske poti* 1919; v njej je pisal o domačem kraju. Natisnila jo je ljubljanska Zvezna tiskarna, izstopajo pokrajinski in ljubezenski motivi. Zbirko z naslovom *Čas – kovač* pa je izdal 1929 v Mariboru v samozaložbi (Slodnjak, 1968: 403). V pesmi *Rojakom, ki so tujcem prodali rodno zemljo* in je bila objavljena 1918 v *Velikem koledarju Književnega juga za navadno leto 1919*, nato pa ponatisnjena v zbirki *Pohorske poti*, je očiten avtorjev odpor do Nemcev, ki so v Rušah želeli kupiti posest za gradnjo tovarne dušika. Do tedaj so bile parcele v rokah narodno zavednih kmetov. Z odkupom bi prešle v nemške roke, kar se je tudi zgodilo. Glazer piše:

Prodali so našo vas! Skrita gnezdila tisoč je let, | sedaj se nad njo je spustila
ptica-ujeda. | Prodali so tujcem naše domove in svet | in sebe z njimi in nas:
sina oče in sosed soseda! (Filipič, 1977: 58)

Glazer je sodeloval tudi pri snovanju *Slovenskega biografskega leksikona* in v letih od 1938 do 1940 sta s Franjem Bašem izmenoma urejala *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Narodno zavest je izkazal s

² Za več o središčih slovenske literature gl. tudi Perenič 2016.

pridružitvijo Maistrovim borcem 4. novembra 1918. Dobil je delo pri intendanturi in je pomagal oblikovati slovensko vojaško terminologijo (Ciril, 1977: 11). Po vojni je bil najprej nekaj let gimnazijski profesor, zatem bibliotekar v mariborski Študijski knjižnici in dolgo časa njen ravnatelj (Žebovec, 2005: 267–268). Leta 1928 je nastal epigram:

Pri nas je še vse po starem, veš. | Na primer če v ljudsko univerzo greš, | še pristno predvojno blago ti dajo: | od nemškega »von« za slovensko rajo. || P.S.: Sedaj naročili so takt. | Und zwar aus Graz-made in Germany. | Čemu od tam? Na uho ta fakt: | ker v njihovih srcih nič takta ni!

V njem je izrazil nasprotovanje preživelim vedenjskim vzorcem avstrijske družbe (Hartman, 2001: 148).

Začetek vojne in prihod nemškega okupatorja na Spodnjo Štajersko

Po napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je postalo slovensko ozemlje operacijsko območje dveh sovražnih armad. Obe sta prve dni vojne prodirali počasi in se bojevali predvsem na obmejnem območju. Jugoslovanska vojska je 17. aprila kapitulirala. Po zasedbi ozemlja so nemška, italijanska in madžarska vojska, ki je prišla v Prekmurje 16. aprila, na zasedenih območjih uvedle vojaško upravo. Po Hitlerjevem sklepu je Nemčija na slovenskem ozemlju dobila vso slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko, Mežiško dolino, dravograjsko območje in severozahodni del Prekmurja. Nemški okupator je svoj del zasedenega ozemlja razdelil v dve začasni pokrajinski upravni enoti: Spodnjo Štajersko s središčem v Mariboru in »zasedena območja Koroške in Kranjske« s središčem na Bledu. Nacistični okupator na zasedenem ozemlju slovenskim prebivalcem kot narodu ni priznaval pravice do obstoja. Njegov cilj je bil čimprejšnje ponemčenje. Nacistični program za uničenje slovenskega naroda je imel tri bistvene sestavine: množičen izgon Slovencev, množično naselitev Nemcev ter hitro in popolno ponemčenje tistega prebivalstva, ki bi ostalo doma (Ferenc, 1997: 5–13).

Z izselitvijo ljudi z večjih območij so nameravali ustvariti na nemškem ozemlju narodnostni otok, ki bi ostal v nemilosti ponemčevalnega aparata (Škerl, 1952/1953: 770). Po smernicah, ki jih je 18. aprila 1941 v Mariboru podpisal sam državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler, naj bi od maja do oktobra 1941 izgnali od 220.000 do 260.000 Slovencev, tj. vsakega tretjega Slovenca, živečega na nemškem zasedbenem območju. To v vojnem času ni bilo uresničljivo že zaradi transportnih omejitev. Kljub temu pa so načrt začeli uresničevati z vso zagnanostjo (Ferenc, 1997: 13). Med motečimi in narodno zavednimi Slovenci so bili v prvi vrsti slovenski izobraženci.

V prvih dneh okupacije so Nemci za izgon slovenskega prebivalstva ustanovili preselitveni štab v Mariboru. Začeli so se popisi prebivalstva in politični ter rasni pregledi, iskanje prostora, kamor naj bi deportirali Slovence, ipd. Štab je vodil komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru Otto Lurker (Filipčič, 2002: 30, 31). Štab so sestavljali trije referati. Prvi je popisoval tiste, ki jih je bilo po zadanih smernicah treba izgnati, ter preverjal njihovo narodnost in politično prepričanje. Drugi referat je imel nalogo rasno preiskovati ljudi, predvidene za izselitev, oz. ugotavljati rasno sposobnost za ponemčenje. Tretji referat je moral tehnično izvesti deportacije. Prvi referat je tako po popisu prebivalstva izdelal ustrezno kartoteko in jo izročil tretjemu referatu. Ta je izdelal sezname in jih izročil poveljnikom policijskih enot, ki so nato na seznamih napisane osebe pripeljali v zbirna taborišča. Tam so tiste, pri katerih so videli sposobnost za ponemčenje, natančneje rasno pregledali, vse druge pa izročili tretjemu referatu, da izvede deportacijo (Ferenc, 1968: 179–180). Izgon naj bi zajel štiri vrste Slovencev: Nemcem sovražne osebe, izobražence in vplivne, narodnozavedne ljudi; priseljence po letu 1914; obmejno prebivalstvo; tiste, ki se ne bi prijavili v raznarodovalni organizaciji ali ki jih iz rasnih, političnih ali dednozdravstvenih razlogov vanju ne bi sprejeli (Ferenc, 1997: 13).

Od predvidenih selitvenih valov je bil torej izobražencem namenjen prvi. Nacisti so mednje prištevali funkcionarje predvojnih jugoslovanskih političnih strank in organizacij, slovenske duhovnike, učitelje, profesorje, višje in srednje uradnike, študente. Na Štajerskem je to pomenilo okoli 6000 zavednih Slovencev (Godeša, 1995: 58).

Položaj slovenskih književnikov v prvih tednih okupacije

Slovenski književniki so ob okupaciji doživeli korenite spremembe v svojih življenjih. Ni šlo le za izgubo delovnega mesta, temveč tudi za strah pred izgubo domovanja ali celo življenja, pred poniževanjem in mučenjem. Kljub temu je časnik *Štajerski gospodar* javno zanimal vesti o izseljevanju Slovencev, ki so krožile po deželi. Ob tem je grozil z najhujšimi kaznimi za tiste, ki so take vesti širili, svaril pred poslušanjem »inozemskih« radijskih postaj in za ta prestopok »obljubljal« ustrezno kazen.³ Veliko izobražencev se je v teh razmerah s Spodnje Štajerske umaknilo v Ljubljansko pokrajino ali na podeželje. Zapuščanje Maribora je v maju 1941 postajalo težje; časnik *Slovenec* je poročal, da je bilo po okupaciji potovanje med Mariborom in Ljubljano omogočeno brez izkaznic. V maju 1941 pa je vsak potnik

³ O tem je *Štajerski gospodar* pisal v članku *Ne poslušajte inozemskega radia* 24. 5. 1941.

potreboval posebno »potno dovoljenje«, ki ga je izdalo policijsko »oblastvo«. ⁴ Slovenski izobraženci, ki pred nemškim okupatorjem niso zbežali, se niso rešili pred nevarnostjo izгона iz domačih krajev. Nacisti jih iz političnih razlogov niso sprejemali v raznarodovalni organizaciji Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo. Nečlani so dobili status zaščitencev nemškega rajha. To so bili prebivalci z omejenimi pravicami, ki so jih namenili za izgon ali sterilizacijo (Godeša, 1995: 68–69).

Vodilno vlogo pri ponemčevanju v Mariboru med okupacijo naj bi imelo okupatorjevo šolstvo. 1. aprila 1941 so vse mariborske šole prenehale s poukom. Otroški vrtci in šole naj bi pod nemško okupacijo postali osnovne postojanke za prevzgojo slovenskih otrok in mladine. Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze je nanovo nastajajočemu nemškemu šolstvu zastavilo štiri naloge: v deželi morajo biti le nemške šole, v katerih naj pouk poteka samo v nemščini; ne sme biti ne dvojezičnega šolstva ne manjšinskih šol; delo šol mora biti tesno povezano z delom organizacij nemške mladine; šola naj postane središče ponemčevalnega dela. Velika večina učnega kadra, ki ga je okupator postavil na območju Spodnje Štajerske, je bila iz sosednje Avstrije; v glavnem so bili člani NSDAP, mnogo jih je znalo slovensko. Podobno kot osnovne je okupator v Mariboru takoj ukinil vse strokovne in srednje šole. Slovenske profesorje so odpustili, zaprli ali pa so se ti pravočasno umaknili v Ljubljano; veliko so jih kasneje izgnali.

Cilj okupatorja ni bila le ukinitvev slovenske šole kot nosilke narodnega jezika, kulture, izobrazbe in tudi narodne zavesti. Najbolj si je prizadeval uničiti vse knjižnice v Mariboru. To nalogo je prevzela Štajerska domovinska zveza. Okupator se je najbolj zanimal za Študijsko knjižnico, saj je bila največja in najpomembnejša knjižnica na slovenskem Štajerskem. Njen knjižni fond je namreč obsegal okoli 40.000 knjig. Vojaške enote, oddelki SA in policije, ki so zasedli šolska poslopja, so brez pomislekov in zadržkov uničevali slovenske knjige in arhive tudi na šolah (Žnidarič, 1997: 113–118). V študijski knjižnici je Janko Glazer ostal zaposlen do 22. aprila 1941, ko so ga Nemci s prvo skupino slovenskih mestnih uradnikov odpustili iz službe (Ciril, 1977: 11). Uničevanje slovenskih knjig se je nato začelo v maju 1941, ko je iz deželne knjižnice v Gradcu prišel bibliotekar dr. Erich Drew z nalogo, da iz obstoječega fonda mariborske Študijske knjižnice izbere tak fond knjig, ki bo najbolj ustrezal nacionalsocializmu. Tako sta ostali le nemška beletristika in nemška znanstvena literatura o

⁴ Časnik *Slovenec* je o tem natančno poročal v članku *Osebni promet med Mariborom in Ljubljano* z dne 14. 5. 1941.

slovenski Štajerski. Knjižnične police je zasedla propagandistična in nacionalna fašistična literatura, ki naj bi slovensko prebivalstvo prevzgjajala. Nekaj knjižnega fonda so uničili ali poslali v razrez. Nemci so določene knjige odpeljali na sever, da bi obogatili in povečali knjižnice v Gradcu, na Dunaju itd. Največ knjig Študijske knjižnice je prevzela deželna knjižnica v Gradcu. Odpeljali so tudi nekatere posebne redkosti, npr. vseh pet zvezkov *Kranjske Čbelice*, izvod prve izdaje Prešernovih *Poezij*, izvod Levstikovih pesmi, izvod Cankarjeve pesniške zbirke *Erotika*, prvi slovenski mladinski časopis *Vedež* in edino številko Jurčičevega *Glasnika*. Okupator je Študijsko knjižnico preimenoval v Mestno knjižnico z značajem ljudske knjižnice, kakršne je vodstvo Štajerske domovinske zveze v tem času začelo ustanavljati po vsej slovenski Štajerski (Žnidarič, 1997: 118–119). Najdragocenejših knjig knjižnica nikoli ni dobila nazaj, npr. Dalmatinove *Biblije* in Puffove *Zgodovine Maribora*. Študijska knjižnica je imela preko 16.000 nemških del. Janku Glazerju so po vojni poročali, da so nacisti knjige metali kar skozi okna knjižničnega poslopja, s čimer so pokazali svoj odnos do slovenske literature in kulture nasploh. Knjige so deloma letele na tovorni avtomobil, deloma pa na cesto, tudi v blato.⁵

Aretacije

Pred prihodom Heinricha Himmlerja v Maribor dne 18. aprila 1941 so se začele prve aretacije na podlagi seznamov, ki so jih nacisti prinesli iz Gradca. V Mariboru so prve aretacije izvedli v noči na 11. april, prvo večjo akcijo pa izpeljali štiri dni kasneje, 15. aprila, ko se je znašlo za zapahi 300 ljudi. Nacisti so zapirali zlasti politične nasprotnike, med njimi funkcionarje ukinjenih jugoslovanskih političnih strank, Maistrove borce, člane Sokola, nekdanje Narodne odbrane, Ciril-Methodove družbe ter izobražence (duhovnike, profesorje in učitelje); torej tiste zavedne Slovence, ki bi bili sposobni organizirati odpor proti ponemčevanju. Aretacije za drugi val deportacij so zaključili 12. julija, nadaljevale so se še v naslednjih dneh. Izvajali so jih hkrati v mestu in bližnji okolici. Zaradi deportacij in gestapovskih metod so ljudje živeli v nenehnem strahu in napetosti, saj nihče ni vedel, kdaj bodo prišli tudi ponj. Varnostna služba je določila, koga je treba odpeljati, redarstvena policija pa je običajno imela nalogo pobrati ljudi iz stanovanj in jih pripeljati v za to določene javne stavbe: vojašnice, jetnišnice, šole ipd. (Žnidarič, 1997: 96, 104, 774, 784). Po aretirance so nacisti prišli z obsežnimi formularji in jim postavili vprašanja o vsakršnem možnem imetju, nepremičninah, o bančnih prihrankih; vse so namreč

⁵ UKM, Rokopisna zbirka, Zapuščina Janka Glazerja, 581/II-A-1.

nameravali zaseči (Ostrovška, 1981: 40).⁶ Aretacije so v Mariboru potekale nemoteno, saj v poročilih komandirjev policijskih čet, ki so aretacije izvajali, ni navedenega nobenega primera upiranja. Vsaka akcija aretacij je zajela več ulic, ki so jih policijske enote povsem zaprle. Aretirane so v Mariboru takoj prepeljali v meljsko vojašnico, v drugih krajih Spodnje Štajerske pa v druga zbirna taborišča (Žnidarič, 1997: 98–101). V Mariboru in okolici je nemški okupator aretiral precej književnikov, večino kmalu po tem, ko so izgubili delovno mesto. Janko Glazer je po prisilnem odpustu iz Študijske knjižnice previdno, da ga ne bi opazili nemškutarji, ki so mu jih po nemški okupaciji vselili v hišo, skrival knjige na podstrešju pod podnicami med trami. Prijeli so ga prav v trenutku, ko je bil ponovno pri tem opravilu na podstrešju in je komaj utegnil položiti podnico na odprtino (Ostrovška, 1981: 30). Zaprli pa so ga 27. junija 1941 (Ciril, 1977: 11).

Meljsko zbirno taborišče

Prve dni okupacije so nacisti po mestih in trgih zapirali ljudi v ječe, ki so bile kmalu prenapolnjene. Zato je omenjeni tretji referat preseljevalnega štaba v Mariboru, zadolžen za tehnično izvedbo deportacij, dobil nalogo ustanavljati in voditi zbirna taborišča za izgnance. Med prvimi je bilo ustanovljeno zbirno taborišče v meljski vojašnici v Mariboru. Poleg rajhenburškega je bilo to edino pravo zbirno taborišče, druga (Celje, Šmartno pri Slovenj Gradcu, Borl pri Ptujju ...) so bila prehodna. Iz njih so pošiljali jetnike v Maribor in Rajhenburg (Žnidarič, 1997: 96–98). Meljsko kasarno je v zbirno taborišče nemški okupator preuredil kmalu po okupaciji, če upoštevamo sezname jetnikov, ki so datirani s 17. aprilom 1941 (Ferenc, 1993: 196).

V prvih mesecih nemške okupacije je bila meljska kasarna v Mariboru največje preselitveno taborišče na Štajerskem. Zbirno taborišče v Mariboru so nacisti uredili v južnem poslopju meljske vojašnice, v preostalem delu pa je bilo zbirališče za ujete pripadnike vojske Kraljevine Jugoslavije, preden so jih odpeljali v ujetniška taborišča v Nemčijo. Oba dela taborišča je med seboj ločevala meja iz bodeče žice. Po prihodu v taborišče so aretirancem pobrali vse, celo ključke, žepne nože, vžigalice, pri njih so iskali zlatino in nakit. Pobrali so jim poročne prstane, denar, žepne ure, hranilne knjižice in vrednostne papirje. Ni poznano, koliko dragocenosti so tako zbrali (Žnidarič, 1997: 96–98).

Zaslišanje Slovencev v taborišču je bilo sestavljeno iz političnega in rasnega pregleda ter zaslišanja. To delo sta opravljali dve komisiji: rasna in

⁶ O Ostrovški in njenem literarnem delu je sicer prva pisala literarna zgodovinarica Urška Perenič (2007).

politično-gospodarska. Pred obe komisiji so ljudi klicali ločeno po poklicnih skupinah. Pri rasni komisiji so ugotavljali raso aretirancev in njihove prednike po starših. Po opravljenem pregledu rasne komisije so aretirance poslali k politično-gospodarski komisiji. Ta se je zanimala za zapornikovo preteklost, politične nazore, vero, javno udejstvovanje in gospodarski položaj. Ob obeh pregledih je rasni kriterij razločeval večjo ali manjšo čistost rase oz. večjo ali manjšo količino »tuje« krvi. Politični kriterij pa je ljudi delil v pet skupin: 1. aktivno prijateljska Nemcem; 2. prijateljska Nemcem; 3. indiferentna; 4. nasprotna Nemcem; 5. aktivno nasprotna Nemcem. Zasliševalci so za vsakega zaslišanca pripravili kratek zapisnik v treh izvodih in dodali predlog o njegovi nadaljnji usodi. Na osnovi popisane gradiva je namreč preseljevalni štab razvrščal ljudi v skupine. Njegova naloga je bila preučiti popisane podatke o narodnosti pripadnosti popisanih ljudi in izdati odločbo, kdo naj ostane doma in koga bo treba izseliti (Škerl, 1952/1953: 777–778). Tretji referat preseljevalnega štaba je sestavil sezname za izgon in jih posredoval prvemu referatu. Inteligenco in preseljene po 1914 so imeli prostorsko ločene. Po izločitvi teh dveh skupin je bilo treba vse druge zapornike popisati po občinah, v katerih so bili doma. Po vnovičnem pregledu so razdelili internirance v tri skupine: A, B in C. V skupino A so prišli tisti s srednješolsko ali višjo izobrazbo, v skupino B tisti, ki po rojstvu niso spadali na Spodnjo Štajersko in če že niso bili porazdeljeni v skupino A, v skupino C pa vsi drugi. Skupini A in B so kmalu v celoti izselili. Izpustili so le nekatere internirance iz skupine C. Vsak interniranec je moral ob odpustu podpisati dve izjavi: da bo zvest nemški državljani in da ne bo povedal, kaj se je dogajalo v taborišču. Mnogo odpuščenih internirancev je bilo kasneje kljub temu izseljenih (Ferenc, 1993: 201–203).

Izvedba deportacij

Ko so nacisti izbirali, popisovali in zapirali ljudi za deportiranje, so iskali tudi prostor, kamor bi jih izgnali. Število Slovencev, ki so jih nameravali izgnati, je bilo zelo visoko, zato vprašanje, kam z njimi, ni bilo enostavno. Predvideli so izselitev v treh valovih. Predlog, da bi del Slovencev izselili v Neodvisno državo Hrvaško (dalje NDH), je Hitler takrat zavrnil, ker bi Slovenci bili preblizu svoji nekdanji domovini, zato so razmišljali o izselitvi v Srbijo. Ugotovili so, da je treba najprej poiskati ustrezne kraje, kamor bodo postavili barake za izgnance. Kmalu so spoznali, da razmere v srbskem prostoru še ne omogočajo priselitve 260.000 Slovencev. Tako se je začela odpirati možnost izгона Slovencev v NDH, ostal pa je načrt o izseljevanju v treh valovih. V prvem valu naj bi do 5. julija 1941 izgnali s slovenske Štajerske 5000 Slovencev neposredno v

Srbijo, le katoliške duhovnike naj bi izgnali v NDH, od koder bi preselili enako število pravoslavnih duhovnikov z družinami vred. V 2. valu naj bi od 10. julija do 30. avgusta 1941 izgnali v NDH okoli 25.000 Slovencev, ki so se po letu 1914 naselili na slovenskem Štajerskem. Obenem naj bi iz NDH v Srbijo izgnali enako število Srbov. V 3. valu naj bi od 15. septembra do 31. oktobra v NDH izgnali okoli 65.000 slovenskih kmetov z obmejnih predelov slovenske Štajerske. Vlaki naj bi vozili s postaje Rače–Fram in se ustavljali na večjih postajah, da bi izgnanci lahko dobili hrano in vodo. Ustavili naj bi v Celju, Zagrebu, Bosanskem Brodu, Doboju, Zenici, Sarajevu, Užicu, nato pa bi prispeli na končno postajo – Arandelovac. 7. junija, ko je odpeljal prvi transport, so sklenili, da bodo nadaljnji transporti vozili s kolodvora v Mariboru. Tega dne so namreč dokončno popravili železniški most v Mariboru, ki ga je ob umiku razstrelila jugoslovanska vojska (Ferenc, 1993: 225–241). Iz Maribora je odšlo 26 transportov: 7., 10., 13., 17., 20., 24. in 27. junija, 1., 2., 3., 4., 5., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 23., 24. in 26. julija 1941. Nato so transporti odhajali iz Rajhenburga; skupaj sedem (Roš, 1967: 15–16).

S sprejemnih postaj v Srbiji so izgnane Slovence pošiljali v razne večje kraje: Jagodino, Čuprijo, Paraćin, Užice, Kruševac, Lazarevac, Požego, Čačak, Gučo, Gružo, Kragujevac, Kraljevo, Valjevo, Trstenik, Varvarin. V teh krajih so okrajni načelniki imeli nalogo, da skupaj z okrajnimi in občinskimi odbori za naseljevanje Slovencev razmestijo izgnance v svojih občinah. V vsak kraj naj bi prišla le ena, največ dve družini. Večino izgnancev so oblasti porazdelile po vaseh, bilo pa je tudi nekaj večjih kolonij, npr. v Valjevu, Užicu, Paraćinu, Čačku. V njih so izgnanci najprej izvolili svoj odbor, ki je urejal in vodil kolonijo ter jo predstavljal pred oblastmi. Odbori so za tiste izgnance, ki so živeli v koloniji, organizirali skupne kuhinje in menze. Vzdrževali so jih s sredstvi, ki so jih v ta namen dobili od oblasti. Nekaj pomoči je izgnancem dajal slovenski Rdeči križ v Srbiji, ki je imel svoj sedež v Beogradu. Boljše zveze kot Rdeči križ je imela s Slovenijo t. i. slovenska socialna pisarna v nadškofjski palači v Beogradu. V njej so poleti 1941 ustanovili ilegalni odbor za pomoč slovenskim izgnancem. Odbor je začel z nabiranjem hrane, obleke, odev in drugih življenjskih potrebščin za izgnance, iskanjem služb in organizacijo sprejemanja in odpošiljanja pisem ter drugih pošiljk za izgnane Slovence (Ferenc, 1993: 239, 421–426).

Janka in Alenko Glazer so 4. julija 1941 z 11. transportom izselili v Arandelovac v Srbijo (Ciril, 1977: 11). Enajsti transport je izgnance odpeljal še v Preljino in Mladenovac (Ferenc, 1968: 424). Glazer je bil od marca 1942 v Arandelovcu zaposlen na višji gimnaziji kot suplent. Ker pred vojno ni bil v državni službi, ga niso mogli namestiti kot profesorja. Jeseni

1942 so to gimnazijo ukinili, ker so bili nekateri dijaki osumljeni komunistične dejavnosti, in Glazer je izgubil še to službo.⁷ Po osvoboditvi Beograda je kot slovenski predstavnik prevzel delo v Državni komisiji za vojno škodo, in sicer za ugotavljanje škode, ki je med okupacijo nastala na kulturnem področju. Žal je to delo ostalo samo na papirju, saj nekatere republike svojih zastopnikov tja sploh niso poslale (Ciril, 1977: 11). Glazerjeva hči Alenka je medtem v izgnanstvu nadaljevala šolanje in v Kragujevcu tudi maturirala. Poleg tega je v izgnanstvu pomagala pri ustanovitvi ljudske knjižnice v Arandelovcu, ki jo je pred vrnitvijo domov vodila devet mesecev (Žebovec, 2007: 201).

Podoba izgnanih književnikov v leposlovju

Janko Glazer je napisal več pesmi v obdobju izgnanstva v Srbiji. Taka je pesem *Pozdrav v daljavo*, ki je nastala poleti 1942 v Arandelovcu. V pismu jo je poslal materi v Ruše in ji dodal podnaslov »Materi iz pregnanstva 1942«, s čimer je datiral nastanek pesmi in navedel naslovnico:

Na sina, ki je daleč, misli mati | misli, posluša in ne more spati. || V svetlobi
jarki domačija cela: | vrt, hlev in hiša, oreh, izabela, || plotovi svetli, strehe
vse srebrne – | vse, kot da čaka: Kdaj spet on se vrne? || A on je daleč. Bogle
kje nočuje | v tej mesečini sredi zemlje tuje ...

Kot dnevniški zapisek je novembra 1942 nastalo besedilo pesmi *Boru pred našim oknom*; prav tako v Arandelovcu. 21. februarja 1943 je Glazer v Arandelovcu napisal pesem *V spominsko knjigo izgnanki* s pripisom »Alenki N.«. Šlo je za tamkajšnjo nižjegimnazijko. Zelo kmalu, tj. 20. junija 1943, je v istem kraju nastala pesem *Pomladni veter*, v kateri razmišlja o stanju v domovini:

Sedaj pri nas, za našimi gorami | za Pohorjem, se prvi veter drami: | med
drevjem, ki še golo je, v goščavah | za hip se zganil je nekje v daljavah, | in
kot da išče, sklonjen v sé, sam zase, | še komaj slišno s tipkami igra se, |
rahlo, ki v njih so, glase preizkuša – | in spet umolkne, kot da v sé posluša ...

Čez nekaj dni, 28. junija 1943, je napisal tudi pesem *Ponoči*. Posvečena je ženi, kar razberemo iz posvetila »Ženi v pregnanstvu 1943, ki je z obdelovanjem zemlje omogočala preživetje družine«. Pesem je bila objavljena leta 1993 v zbirki *Pesmi*. V aprilu 1942, približno leto dni po okupaciji slovenskega ozemlja, je nastal koncept za pesem *Izgnanec Šket*. Takrat je namreč uprava občine Gornja Šatornja Glazerju kot predsedniku

⁷ UKM, Rokopisna zbirka, Korespondenca Ivana Dornika, 281/2.

organizacije izgnancev v Arandjelovcu sporočila, da je Ignacij Šket padel kot partizan septembra 1941. Pesem je Glazer nato napisal v oktobru 1944. Pesmi je dodal posvetilo »Izgnan 1941 v Srbijo, še istega leta padel kot partizan pri Šatornji«. V pesmi se Šketa spominja takole:

Še vidim ga, kako je hodil z nami, | ko šli smo v svet: resnoben, brez besed, |
v obleki bedni, s culico na rami – | izgnanec Šket. || Morda spominjal zemlje
se je rodne: | domačih polj in potov, trat in gre; | morda na čase mislil je
prihodnje – | izgnanec Šket.

2. januarja 1944 je nastala še pesem *Želja* s posvetilom »Domačim iz
pregnanstva za novo leto 1944«. Vnovič jo je v pismu poslal materi,
objavljena pa je bila 1945 v listu *Cerkveni zvon*, ki ga je v Kragujevcu od
jeseni 1944 do 1945 izdajal Alojzij Trontelj. Pesniški subjekt, ki je seveda
avtobiografski, v prvi kitici izraža hrepenenje po domu in željo po odhodu v
domovino:

Kakor veter v naših goščavah, | v naših dobravah | bi hotel biti: | nekje v
samoti, nekje v daljavah | iz zimske noči se zbuditi | in prisluhniti vase, v
svoje drhtenje, | v svoje skrito šumenje – | in ga zbrati – | in vstati – | in iti!

15. januarja 1945 je nastala pesem *Darko Lesjak* s pripisom »Ustreljen
kot partizan 1941 v Valjevu, star osemnajst let«. Napisana je bila v
Beogradu, posvečena pa je sinu ruškega učitelja Davorina Lesjaka. Ohranja
spomin na padlega junaka:

Ne vemo, kje s tovariši počiva, | da mu napišemo na grob: Naš Darko. | A
vemo: zemlja bratska ga pokriva, | ki ljubil jo z ljubeznijo je žarko, | z
ljubeznijo, ki, živa, se ne skriva | in ne pozna pridržkov, preudarkov. | Cvet,
pokošen – a ne požgan od slane: | mlad je umrl, da večno mlad ostane.

V enakem obdobju in prav tako v Beogradu je Glazer napisal tudi pesem
K novemu letu 1945. Šlo je za uvodno pesem za »zidne novine«, ki so
začele izhajati leta 1945. V njej je izražena želja po koncu vojne:

Srečo dobro v novem letu | vsakemu in vsem! | Naj se vrne fant dekletu, |
majki sin, oče detetu, | naj po celem božjem svetu | spet se vrne mir ljudem!
|| Kar začeli smo, končano | naj bo v letu tem: | naj bo zadoščjenje dano | za
vsaktero smrt in rano, | za vsekdar izbojevano | naj bo mesto nam in vsem: |
tam, kjer pot gre k lepšim dnev!

Na dan zmage, 9. maja 1945, je v Beogradu nastala pesem *Padlemu
sinu*. Dober mesec pred tem, 6. aprila 1945, je Glazerjev sin kot partizan

padel pri Brčkem v Bosni. Pesmi je avtor dodal pripis »Na praznik zmage, 9. maja 1945, tik pred vrnitvijo iz pregnanstva«. S prvimi verzi že napoveduje skorajšnjo vrnitev izgnancev v domovino, ki pa je njegov sin ni dočakal:

Ali čuješ, moj dragi, | to daljno, zamolklo grmenje topóv, | to pesem, ki čakal
si nanjo, o zmagi – | ta klic domov? || Že zbiramo se na pot, pred pragi |
pripravljeni že na odhod stojimo – | in samo še tebe čakamo, dragi, | o, samo
še tebe, da z nami greš: | da gremo, da temelje nove zgradimo, | da nanovo –
v svobodi, ljudje – zaživimo! | In kar je biló, vse bo daleč in mimo ... | Ali
čuješ? In veš?

Med naštetimi pesmimi je v prvih letih po drugi svetovni vojni bila v periodičnem tisku objavljena le Glazerjeva pesem *Izgnanec Šket*, in sicer v mariborskem *Vestniku* decembra 1945.⁸ Večina pesmi je bila ponatisnjena v pesniških zbirkah (Paternu, 1997: 496–517).

Sklep

Večina slovenskih književnikov, ki jih je bilo treba aretirati in nato izgnati s Spodnje Štajerske, se je preživljala s poučevanjem na osnovnih ali srednjih šolah; Janko Glazer je bil zaposlen v Študijski knjižnici v Mariboru. Šele po prvi svetovni vojni in vključitvi v novo državo so si nekateri od njih upali glasneje in javno izražati protinemška stališča bodisi v obliki predavanj bodisi časopisnih člankov. Na to, da so jih že pred okupacijo 1941 uvrstili na sezname Nemcem sovražnih Slovencev, je vplivalo tudi delovanje nekaterih književnikov med Maistrovimi borci, h katerim je prav tako sodil Glazer. Če upoštevamo spominske zapise in korespondenco, vidimo, da je večina z zaskrbljenostjo in nelagodjem pričakovala prihod nemškega okupatorja. Opažali so spremembe v vedenju ljudi; spreminjanje stališč in stopanje na stran okupatorja so zaničevali. Janko Glazer je skorajda v zadnjem trenutku poskušal tudi rešiti knjige.

Književnike, ki so živeli v Mariboru, so takoj ob aretaciji prepeljali v meljsko zbirno taborišče. Življenje v meljski vojašnici je bilo za vse težko in neprijetno. Še najbolj zadovoljni so bili tisti, ki so prišli v taborišče tik preden je odpeljal njihov transport v izgnanstvo; podobno se je zgodilo z Glazerjem, ki so ga zaprli 27. junija 1941 in izselili 4. julija istega leta. Nekateri književniki in jetniki pa so bivali v taborišču dlje časa. Sezname zapornikov taborišča so namreč datirani že s 17. aprilom, prvi transport pa je v izgnanstvo odpeljal šele 7. junija. Zlasti s pomočjo spominov tistih, ki

⁸ Slovenska bibliografija: članki in leposlovje v časopisju in zbornikih 1945–1950, SAZU, Ljubljana 1963, str. 359, 368.

so bili v taborišču več dni ali celo več tednov, lahko spoznavamo napeto ozračje in nečloveške razmere, ki so vladale v taborišču; svoboda gibanja zapornikov je bila strogo omejena.

Književnike so v izgnanstvo odpeljali z različnimi transporti. Kdaj so odšli, je bilo odvisno tudi od datuma njihove aretacije. Predvsem pa so si oddahnili, ko so ugotovili, da jih ne peljejo na sever, torej v Tretji rajh; niso si želeli niti na Hrvaško. Srbija je zanje predstavljala nekakšno odrešitev nasproti nevzdržnim razmeram v vojašnici.

Literatura / References

- Ciril, Stani. (1977). Življenjepis Janka Glazerja. *Zgodovinski časopis*, št. 1/2. 5–12.
- Ferenc, Tone. (1968). *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja.
- Ferenc, Tone. (1997). *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan.
- Filipič, France. (1965). *Prvi pohorski partizani*. Maribor: Obzorja.
- Filipčič, Milan. (2002). *Bili so uporni: zaprti, izgnani, ubiti, na suženjskem delu, v koncentracijskih taboriščih*. Ljubljana: Koordinacijski odbor žrtev nacifašističnega nasilja pri GO ZZB NOB Slovenije.
- Glazer, Janko. (1993). *Razprave – članki – ocene*. Maribor: Obzorja.
- Godeša, Bojan. (1995). *Kdor ni z nami, je proti nam*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Hartman, Bruno. (1983). Kulturni tokovi v Mariboru in njegovem zaledju med vojnama. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1–2. 232–247.
- Hartman, Bruno. (2001). *Kultura v Mariboru: gibanja, zvrsti, osebnosti*. Maribor: Obzorja.
- Ostrovška, Milica. (1981). *Kljub vsemu odpor I, II*. Maribor: Obzorja.
- Paternu, Boris. (1997). *Slovensko pesništvo upora*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Perenič, Urška. (2007). Leposlovje Milice S. Ostrovške v reviji *Ženski svet* (1923–1941). *Slavistična revija*, 3/55. 463–472.
- Perenič, Urška. (2016). Prostor književnikov: kraji bivanja in službovanja in središča nacionalne literarne kulture. V: *Prostori slovenske književnosti* (ur. M. Juvan). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 67–97.
- Potočnik, Dragan. (2003). *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941*. Maribor: Litera.
- Roš, Fran. (1967). *Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945*. Maribor: Obzorja.
- Slodnjak, Anton. (1968). *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec: Mladinska knjiga.
- Slovenska bibliografija: članki in leposlovje v časopisju in zbornikih 1945–1950*. (1963). Ljubljana: SAZU.
- Škerl, France. (1952/1953). Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. *Zgodovinski časopis*, št. 1. Ljubljana: Zgodovinsko društvo. 768–797.
- Žebovec, Marjeta. (2005). *Slovenski književniki, rojeni do leta 1899*. Ljubljana: Karantanija.
- Žebovec, Marjeta. (2007). *Slovenski književniki, rojeni od leta 1920 do 1929*. Ljubljana: Karantanija.
- Žnidarič, Marjan. (1997). *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
- Žnidarič, Marjan. (1977). Okupatorjevi raznarodovalni ukrepi v Mariboru leta 1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1–2. 274–323.

Viri / Sources

Korespondenca Ivana Dornika 281/2. Univerzitetna knjižnica Maribor:
Rokopisna zbirka.

Ne poslušajte inozemskega radia. 1941. *Štajerski gospodar*, št. 4.

Osebni promet med Mariborom in Ljubljano. 1941. *Slovenec* 113a.

Zapuščina Janka Glazerja 581/II-A-1. Univerzitetna knjižnica Maribor:
Rokopisna zbirka.